

Eerder gepubliceerd in 'Oud-Rhenen' 21 (2002): 52-53 en in Heraldisch Tijdschrift 9 (2003): 9-10.

Het 'heraldische' brandijzer van Rhenen

Sleutelwoorden: Rhenen, brandijzer, brandmerk

Anton C. Zeven

Inleiding

In het museum 'Het Rondeel Rhenen' ligt voor de bezoeker ter bezichtiging het stedelijke brandijzer. Tijdens de bezichting ervan borrelen herinneringen op aan spannende jeugdboeken, waarin geschreven werd over boeven en schavuiten die gebrandmerkt werden. In werkelijkheid was het brandmerken veelal beperkt tot recidivisten en verbannen.

Oorspronkelijk werd het brandmerk op een duidelijk plaats van het lichaam, het gelaat, aangebracht. Hierdoor konden poortwachters gemakkelijk zien met wie zij te maken hadden en ongewenste gasten de toegang tot de stad ontzeggen. Hetzelfde geldt voor het platteland waar gebrandmerkten door het brandmerk onmiddellijk opvielen. Men kon hen of uit de buurschap verwijderen of extra op zijn hoede zijn. Om de veroorzaakte brandwond te vergroten, wreef de beul er buskruit in. Hierdoor werd de wond dieper en breder. Je moet er maar niet aan denken. Vanaf de 16de eeuw mocht het gelaat niet meer gebrandmerkt worden en werd het merk op de rug en op de onderarmen ingebrand.

Het stedelijk brandijzer van Rhenen toont ons een deel van het stadswapen. Het is dus een heraldisch brandijzer. In dit brandijzer ligt de sleutel op het 'schild'. Dit zal betekenen, dat het merk door de dikte van het ijzer alleen op een week deel van het lichaam aangebracht kon worden. Dus niet op het voorhoofd, maar wel op de wang.

Klaarblijkelijk trekt het onderwerp 'heraldische' brandijzers weinig de aandacht. Ik heb geen artikel over dit onderwerp kunnen vinden¹. De oorzaak kan zijn dat de 'heraldische' brandijzers niet of weinig gemaakt of bewaard en daardoor beschreven zijn.

Stedelijk brandmerk van Wageningen

Nog in 1804 worden de mannelijke leden van een dievengroep², bestaande uit drie mannen en twee vrouwen, door de stad Wageningen veroordeeld om gezeseld, gebrandmerkt, gevangen gezet en verbannen te worden. Eén van hen is Jacob Meijer om '*door de handen van de Scherpregher aan de paal vastgebonden*' te worden om '*zeer strengelijk gezeseld en met 't Stedelijk Wapen gebrandmerkt te worden, wijders voor den tijd van dertig agter een volgende Jaaren geconfineerd* [opgesloten] *in het Tugthuis van het Department Gelderland te Arnhem om met sijnen handen arbeid de kost te gewinnen, en na expiratie* [van de tuchthuisstraf], *voor altijd verbannen uit deze stad en Regts-gebied*', dat is dus het gebied van Stad en Schependom van Wageningen, te worden. Ook de andere mannen worden tot dergelijke straffen veroordeeld. De vrouwen krijgen als straf: twee jaartuchthuis en twee jaar verbanning.

Helaas is het 'stedelijk brandijzer' van Wageningen verloren gegaan. Hoe zag het eruit? Misschien heraldisch met het Wageningse wiel met de bovenste spaak gekruist, of alleen een grote W?

Rhenens stedelijk brandmerk

Voor Rhenen is het stedelijk brandijzer bewaard gebleven. Zoals gezegd, het is te vinden in het Museum Het Rondeel Rhenen, en beschreven als '*IJzeren brandmerk van de stad Rhenen. Merkteken: een schuingeplaatste sleutel binnen een schild. Datering 17e eeuw of ouder*' (afb. 1). Naast het brandijzer ligt een doek waarop het merk is ingebrand (afb. 2). Zoals bekend bestaat het wapen van Rhenen uit een burcht waarboven een horizontaal geplaatste

Afb. 1. Het brandijzer, daterend uit de 17de eeuw of eerder (Coll. Museum Het Rondeel Rhenen).
Afb. 2. Een 'afdruk' in een doek (Coll. Museum Het Rondeel Rhenen).

sleutel. Kennelijk heeft men naast het schild alleen de sleutel in het brandijzer aangebracht³. Men mag aannemen dat het maken van een brandijzer met het gehele wapen een te ingewikkelde aangelegenheid was. Men vond een sleutel voldoende.

Zoals gezegd trokken brandijzers en andere beulshulpmiddelen in musea vooral in onze jeugd onze aandacht. Nu kijk ik er nog steeds naar, maar dan wel met andere ogen. En als amateur-heraldicus weer met andere ogen naar het 'heraldische' brandijzer van Rhenen. Zou dit brandijzer uniek in Nederland zijn?

Bronnen

¹van den Borne, J.C.C.F.M. Bibliografie van de Nederlandse heraldiek. 's-Gravenhage. 488p, geeft één item brandmerk. nl. item 832: A. Heppner. 1940. Ingebrande merken ('Brandmerken') en hun waarde voor de kennis van schilderijen. Oud-Holland 57: 172-180. Het artikel behandelde ingebrande merken in schilderijlijsten. Betekent dit dat er geen artikel over een in Nederland voorkomend 'heraldisch' brandijzer is geschreven?

²Zeven, A.C. Geseling, brandmerking, tuchthuis en verbanning in 1804. Oud-Wageningen 29 (2001): 50-56..

³Iterson, W. 1960. De stad Rhenen. Assen. 299p; Deijs, H.F. 1993. Het wapen en de vlag van Rhenen. Oud-Rhenen 2: 144-160; de Jong, A.J. & C.L. van Otterloo. 1996. Genealogie en heraldiek te Rhenen. Rhenen. 498p.

Noot toegevoegd na publikatie in 'Oud-Rhenen':

Recentelijk ontdekte ik in de publikatie *'Het wapen en de zegels van Vlaardingen'*, door C. Postma, p. 249-260 in E.C.M. Leemans-Prins (red.). 1966. Zegels en wapens van steden in Zuid-Holland. 's-Gravenhage. 271, op p. 251-252 gegevens over het 'heraldisch' brandijzer van Vlaardingen. Het werd o.m. gebruikt om tonnen met pekelharing te merken.